

А. МЕТЛИНСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Доба романтизму 1830-х — 1850-х рр. ознаменувалась появою перших значних теоретичних праць у галузі української фольклористики та збірників усної народної творчості.

Про фольклористів-романтиків, таких як М.Максимович, М.Костомаров, І.Срезневський, О.Бодяньський, П.Куліш, П.Лукашевич, М.Білозерський, є чимало публікацій, переважно статей, а про А.Метлинського як дослідника усної народної творчості написано дуже мало, проте його внесок в українську фольклористику, як засвідчують оцінки М.Костомарова, П.Куліша, М.Де-Пуле, М.Білозерського, О.Піпіна, В.Ламанського, М.Петрова, І.Срезневського, М.Сумцова, В.Даниліва, О.Марковича, досить значний.

Амвросій Лук'янович Метлинський (1814 — 1870) був фольклористом, поетом, мовознавцем, видавцем, професором Київського та Харківського університетів.

1848 р. він видав “Южный русский сборник” із передмовою “Правописания южнорусского языка или наречия”, у якій став на захист української мови, літератури та народної творчості, у збірнику вмістив переробки зі своєї книги “Думки і пісні та ще дещо”, твори поетів-романтиків: “Думки та співи” М.Петренка, “Вовкулака” С.Александрова, “Наталя або Дві долі разом” та “Гарасько, або талан і в неволі” М.Макаровського, драму Г.Квітки-Основ'яненка “Щира любов”. 1852 р. дослідник і збирач фольклору опублікував у Києві “Байки та прибаютки Левка Боровиковського” зі своєю передмовою, а в 1854 р. вийшла друком його відома збірка “Народные южнорусские песни”, у якій подав нову схему запису та групування весільної поезії на протигагу пануючому територіально-функціональному принципу. Схему А.Метлинського повторив пізніше П.Чубинський у четвертому томі “Трудов” (1877), однак (і це було його найбільшою помилкою) пісні з багатьох територій України він подав разом зі зведеним описом весільного обряду, хоча кожний етнографічний район, навіть село поряд зі спільними має свої, тільки йому притаманні обрядові особливості¹.

А.Метлинський запропонував новий підхід до систематизації пісенних текстів, що був зумовлений прагненням дати загальну характеристику духовності українства, витворити образ нації, тому фольклорист відхилив “алфавітний порядок як абсолютно невігідний наразі: більшість однакових пісень відрізняються своїми початковими словами чи літерами, і були б при цьому розділені, а інші, несхожі між собою, зійшлись би разом. Тут пісні розділені на основі розрізнення їх частково прийнятого самим народом, частково вміщеного в його піснях, словом прийнятий порядок, здавався найпростішим, повним і природньо охоплюючим різновиди народної пісенної поезії”². Очевидно, з аналогічних міркувань учений вважав недоцільним жанрово-тематичний принцип укладання збірника. Властиво, що А.Метлинський не відокремлював думи від пісень, хоча й вирізняв їх. Думи, за його формулюванням, — це “вірші вільного, нерівного розміру, що близькі до мелодійної римованої прози” (XVII). А.Метлинський систематизував пісні як у всьому корпусі, так і в окремих групах за хронологічно-тематичним принципом. “Думка, минуле, побут, вік, рік, жарт — ось зміст пісень і основа розподілу”³, — вказував упорядник.

У передмові видавець висловив захоплення народним словом, воно для нього переповнене прадідівських повчань, багатого життєвого досвіду. Українську мову назвав діалектом російської, переконував, що вивчення її збагатить загальну, панівну російську

¹ Шубравська М. Весільна пісенність на Україні та її обрядова функція // *Весільні пісні*. У двох книгах. Кн. І: Полісся, Наддніпрянина, Слобожанщина, Степова Україна / Упоряд., примітки М.М.Шубравської. Нотний матеріал упоряд. Н.А.Бучель. — К., 1982. — С.18–19.

² Метлинський А. Предисловие // *Народные южнорусские песни*. — К., 1854. — С.XIV. Далі при посиланні на матеріал збірки зазначатимемо сторінку в тексті.

³ Метлинський А. О собирании, приведении в порядок, приготовлении к изданию и печатанию народных песен и других произведений народной словесности // *Черниговские губернские ведомости*. — 1853. — № 23. — С.200.

мову, тому видав на цьому “діалекті” в 1839 р. “Думки і пісні”, у 1848 р. — “Южный Русский Сборник”, у 1852 р. — “Байки Боровиковського” (VIII — IX).

Збірник складається із шести розділів з підрозділами. До першого увійшли пісні “життєві” — ті, що “стосуються життя чи віку людини, що мають за свій предмет життєві події і випадки, стани і відносини, почуття, що виникають з них і при них від колиски до могили” (XV). Розділ поділений на підрозділи: коліскові; любовні; весільні; сімейно-родинні; поминальні (XV). До цих пісень упорядник подав детальний опис звичаїв та обрядів. Збирач зауважив: “Одруження супроводжується сімейними та родинними взаєминами та подіями, і почуття, що виникають при цьому, виражаються в піснях, які супроводжують людину все її життя, при сходженні її до старості та смерті” (XV). У цих піснях звучать переважно сумні мотиви нещасливого сімейного життя через шлюб з нелюбом за розрахунком, туги молодої жінки, що живе на чужині, смерті жінки через нешанобливе ставлення чоловіка, зради, нещасливої долі, туги вдови за чоловіком. Видавець подає паспортизацію пісень, вказуючи місце запису, але, на жаль, не зазначає, від кого записано твори. До “поминальних плачів і голосінь” належать три різновиди плачів: “плач матері над дитиною”, “плач дітей над матір’ю”, “плач дочки над могилою матері”.

Другий розділ — пісні “рокові”, тобто календарно-обрядові: веснянки; русальні; купальські; петрівочні; косарські; гребецькі; зажнивні; осінні. Не можна не зазначити своєрідний підхід А.Метлинського до порядку розташування пісень: у них рік починається з весни, а закінчується зимою, без дотримання традиційного відліку часу. Цікаво, що упорядник подає до “зажнивних” пісень опис обрядів “борода” (327) і “вінок” (328), вказуючи на значення цих речових реалій.

У змісті відсутні календарно-обрядові пісні зимового циклу, зокрема “Колядки”, “Щедрівки” (“Під новий рік”) і “Новорічні” (“На новий рік при засіванні”), що можна пояснити ретельним цензурним переглядом збірника.

У третьому розділі — пісні морально-повчальні — наведено “Думу про вдову та синів”, що має три варіанти, записані в різних частинах України; настанови матері синові щодо одруження (“Дума про сон і про жену”), тяжке життя заміжньої жінки на чужині (“Чужина”); “нещасну долю”, що була дана дівчині від самого народження і супроводжувала її все життя (“Доля”). Сюди увійшли також історичні пісні, що охоплюють період від XVI до XVIII ст., пісні невідомих часів про козацькі походи на турецьких завойовників.

П’ятий розділ — “Пісні побутові” — має підрозділи: козацькі, чумацькі, бурлацько-сирітські, солдатські, промислові. Це пісні про тяжке життя та побут названих верств.

У шостому розділі “Пісні жартівливі” висміюється ледарство (“Грицю, Грицю, до роботи”), невдале залицяння (“Світеться, світеться зірочка в небі”, “Люлька моя червона з вечора курилася”) тощо.

У кінці збірки подаються “Правила” записування народних дум, пісень, казок, переказів тощо, складені М.М.Білозерським, а також “Список” кобзарів (бандуристів) і лірників з Чернігівської, Харківської та Полтавської губерній.

На збірку “Народные южнорусские песни” з’явилося чимало критичних статей у періодиці. У “Віснику Імператорського Російського Товариства” (книга XII за 1854 р.) надрукована анонімна рецензія, яку, за свідченням О.Піпіна, написав В.І.Ламанський⁴. Рецензент подякував п. Метлинському за його чудовий збірник, схвалив, що під кожною майже піснею вказано, де вона співається, а при думках записано навіть, від кого, коли і де кожна із них почута. В.Ламанський наголосив, що найголовніше достоїнство збірника А.Метлинського — його багатство і свіжість, що в ньому пісні не передруковані з інших джерел⁵.

У журналі “Современник” (1855, №IV) анонімний рецензент зауважував, що упорядник обминув цікаві пісні, якими рецензент милувався в Малоросії, наприклад, розділ старовинних козацьких творів якимось дивно неповний, а також висловив побажання, що п. Метлинському як знавцеві необхідно б здійснити критичний огляд усіх існуючих до

⁴Пытин А. История русской этнографии. — Т.3.— СПб., 1891.— С.150.

⁵Вестник Императорского Русского Географического Общества.— СПб., 1854.— кн. XII.— С.13—14.

цього часу видань дум і з'ясувати неточності, які зустрічаються в коментарях п.Максимовича. У рецензії анонім також зауважує, що п. Метлинський майже не звернув увагу на зібрання пісень чумацьких, які вирізняються своєю оригінальністю. М.Сумцов з приводу такої критики висловився, що вона прискіплива, невігласька і зовсім не добросовісна, так як критик не врахував передмови А.Метлинського⁶. Загалом автор-анонім підтримав видання збірки: "Не дивлячись, одначе, на деяку неповноту і недоліки, збірник п.Метлинського заслуговує схвалення"⁷.

У журналі "Отечественные записки" за 1855 р. (т. ХСІІІ) уміщена рецензія невідомого критика, коротка, але більш змістовна. У ній рецензент не приймає назву "думи" тому, що нібито в українській мові слово "дума" не означає пісню і що самі бандуристи називали ці твори старими козацькими піснями. Рецензент висловив зауваження А.Метлинському, що він має схильність до змін правопису. Зазначення місцевості, де записано пісню, критик вважає зайвим, "тому що пісня, яку почуєте на Десні, співається точно так само і на березі Азовського моря", але схвалює те, що А.Метлинський вперше видав думу про Ганжу Андибера, вважаючи інші дуже відомими⁸.

Критика "Отечественных Записок" викликала антикритику в третьому томі "Москвитянина" за підписом Д.Каменецького, який вважав, що заслуга А.Метлинського ледве визнана, достоїнства видання частково применшені, частково не вказані, недоліки зведені до різкого звинувачення в тому, що довірливий видавець прийняв за народні пісні підробки співробітників. Д.Каменецький також зауважив, що "не поділяє з п.рецензентом нашішок над правописом видавця і навіть не знаходить в них серйозних підстав, а натомість висловлюється на користь фонетичного правопису пісень, знаходячи, що мову Чернігівської губернії не має за що називати "нечистою".

Позитивно відгукнувся на працю А.Метлинського М.Мизко: "Подяка, справжня подяка від всіх любителів вітчизняної народності почесному видавцю цього збірника за його патріотичний подвиг..."⁹ М.Мизко побажав, щоб збірники пісень супроводжувалися мелодіями, від подачі яких А.Метлинський відмовився, "за недостатністю музичної освіти й інших достатніх для цього засобів", із примітками й поясненнями, що від них А.Метлинський відрікся. Дослідник зауважив, що збірка "Народные южнорусские песни" А.Метлинського порівняно з попередніми виданнями ширша, повніша¹⁰.

Професор Д.Каченовський схвально оцінив А.Метлинського за його любов до народної поезії. Незадовго до своєї смерті 16 січня 1872 р. він писав до М.Де-Пуле: "Збирайте, раді Бога, все, що можете, про життя порядних людей... Метлинського у нас вважали "бездарним" професором, але ви, напевно, ціните любов його до народної поезії"¹¹. М.Де-Пуле, за всієї його перебільшеній та однобокій ворожості до українофільства, у статтях про Харківський університет у "Веснике Европы" й пізніше в "Русском Веснике" відзначив А.Метлинського як людину дуже достойну й шановану.

Детальну оцінку фольклористичної діяльності А.Метлинського подав О.Піпін у третьому томі "Історії російської етнографії". Він, хоч і помітив наявність підробок і деяку романтичну однобокість у поглядах українського вченого на народну поезію, все ж таки визнавав, що збірник зайняв одне з почесних місць в українській етнографії, враховуючи редакцію пісень та їх новизну¹².

У листі від 5 червня 1857 р. Т.Шевченко запитав про збірник А.Метлинського Я.Кухаренка¹³, 30 червня надісланий йому цей збірник¹⁴, а 4 січня дякував за книгу¹⁵.

⁶ Сумцов Н. Пятидесятилетие сборника А.А.Метлинского "Народные южнорусские песни". – СПб., 1904. – С.8.

⁷ Современник. – 1855. – Т.50. – №IV. – С.56 – 57.

⁸ Отечественные записки. – 1855. – Т.98. – С.30.

⁹ Мизко М. "Народные южнорусские песни". Издание Амвросия Метлинского // Москвитянин. – К., 1855. – №4. – Кн.ІІ. – С.93.

¹⁰ Там само. – С.99.

¹¹ Харьковский университет и Д.И.Каченовский и М.Де-Пуле. Культурный очерк и воспоминания изъ 40-х годов. // Вестник Европы. – 1874. – Т.ССХІХ. – Кн. 1. – С.583.

¹² Пытин А. История русской этнографии. – СПб, 1891. – Т.ІІІ. – С.150.

¹³ Шевченко Т. Зібрання творів: У 5 т. – Т.5. – М., 1956. – С.368.

¹⁴ Там само. – С.369, 380.

¹⁵ Там само. – С.389.

Збірник “Народные южнорусские песни” А.Метлинського був першою книгою, за якою “навчався придивлятися до явищ мови” О.Потебня¹⁶. У його ранніх творах часто зустрічаються посилання на А.Метлинського. Стосовно ж важливості визнання обласних наріч у справі культурного розвитку, то погляди А.Метлинського й О.Потебні дуже близькі; деякі сторінки рецензії О.Потебні на збірник Я.Головацького розвивають думки А.Метлинського, висловлені в передмові до “Южнорусских народных песен”.

Позитивно відгукнувся на видання М.Драгоманов: “Маючи збірники Рудченка, Номиса, Метлинського і т.д., не трудно було б на тій же системі визначити українську “Рідну мову”, котра справді була б наукою для дітей, що портяться німетчизною і польщизною”¹⁷.

Деякі опоненти-аноніми закидали А.Метлинському “недоліки” правопису в текстах пісень, наприклад, мали на увазі відсутність “ь” і неможливість пройти крізь “тісні ряди зімкнутих “и”¹⁸.

Та сам видавець у передмові до корпусу пісень наголошував, передбачаючи закиди, що має на меті власне видання текстів як засобу утвердження й захисту національної ідентичності (XII).

Характеризуючи першу половину 50-х років XIX ст. на Україні, І.Франко зазначав, що це був час застою і страху перед усякою політичною думкою. Внаслідок погрому Кирило-Мефодієвого братства українське слово або зовсім змовкло, або тулилося до провінційних російських часописів. 1854 р. вийшли по довгих цензурних митарствах у Києві “Народные южнорусские песни” А.Метлинського, збірка, багата не тільки змістом (коло 1000 пісень), а й повнотою і аристократичним викінченням деяких текстів¹⁹.

Ф.Колесса у своїй фундаментальній праці “Історія української етнографії” схвально поставився до виходу збірки “Народные южнорусские песни”, зазначаючи, що видавець друкує, за невеликими винятками, тільки те, що ніде ще не було надруковане, не робить об’єднання пісенних текстів із кількох варіантів, а натомість друкує варіанти повністю, не подає зайвих додатків, виправлень, дбає про правильність запису, при піснях вказує місце запису, а при думах навіть прізвище кобзаря. Збірник А.Метлинського, на думку Ф.Колесси, належить до найцінніших і найкраще впорядкованих²⁰.

Відома дослідниця українського героїчного епосу К.Грушевська, ознайомившись зі збіркою А.Метлинського, звернула увагу на новизну, що полягала у правилах для збирачів та списку відомих кобзарів із трьох губерній²¹.

Високо оцінив “Народные южнорусские песни” М.Рильський, вказуючи, що упорядник прагнув до текстологічної точності й повноти, критично ставився до текстів пісень і дум, відсіював фальсифікати²².

Отже, українська фольклористика доби романтизму 30-х – 60-х рр. XIX ст. пройшла складний шлях становлення. Це засвідчує фольклористична діяльність А.Метлинського. Його збірка “Народные южнорусские песни” — класичний зразок видання народної пісенності. Наступні покоління фольклористів, зокрема упорядники академічних томів серії “Українська народна творчість” М.Шубравська (“Весільні пісні”), О.Дей (“Ігри та пісні”, “Жартівливі пісні”), Г.Довженок (“Дитячий фольклор”) та ін., використовували давні записи українських пісень саме зі збірки А.Метлинського. Матеріали збірки залишаються цінною джерельною базою для досліджень стародавніх українських пісень, народного менталітету.

¹⁶ Пытин А. История русской этнографии. – Т. III. – С. 422.

¹⁷ Драгоманов М. Лист до Бучинського від 25 грудня 1872. – Т. II. – С. 453.

¹⁸ “Народные южнорусские песни” А.Метлинского // *Отечественные записки*. – 1855. – Т. XCIII. – С. 28.

¹⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 301.

²⁰ Колесса Ф. Історія української етнографії. // *РФ ІМФЕ НАН України*. – Ф. 14. – 2, од. зб. 244. – Арк. 63.

²¹ Грушевська К. “Южно-русские народные песни” Метлинського // *Українські народні думи*. – К., 1927. – Т. I. – С. LIX.

²² *Українська народна поетична творчість. Т. I. Дожовтневий період.* / Ред. М.Т.Рильського та ін. – К., 1958. – С. 120 – 121.